

2.3. Metaforisuus ja tuore havainto

Metaforisuus on siis kielen luovuutta, jolla on merkitystä paitsi lyriikassa ja proosassa myös omaelämäkerrallisessa kirjoittamisessa ja oman elämän tulkinnassa, kuten *Veloenan* esimerkissä kävi ilmi.

Seuraavassa jatkan tätä teemaa ja tarkastelen Ricoeurin tukeutuen metaforisuuden osuutta siihen, mitä proosan suhteen sanotaan tuoreeksi havainnoksi. Artikkelissaan ”Function of Fiction in shaping Reality” (1991b) Ricoeur käsittelee metaforisen mielikuvituksen osuutta todellisuutta koskevien havaintojen synnyssä. Kysymys liittyy keskeisesti niin sanottujen tuoreiden havaintojen merkitykseen kirjoittamisessa. Artikkelissaan Ricoeur keskittyy käsittelemään todellisuuden havaitsemisen ja kielen suhdetta, jossa esimerkiksi visuaalinen ja kielellinen rinnastuvat. Olennaista tälle tapahtumalle on se, että se perustuu kielelliseen oivallukseen, joka liittyessään mielikuvaan tuottaa tuoreen havainnon. Ricoeurin kehittämä näkemys havainnon metaforisuudesta on merkittävä siksi, koska se rikkoo konkreettinen vastaan kuvaannollinen -asetelman.

Yleisesti metaforisen kielen tunnusmerkkinä on pidetty kuvaannollisuutta. Sen mukaan metaforan voi löytää tekstistä siitä kohtaa, jota ei voi lukea kirjaimellisesti. Kuinka siis konkreettinen tuore havainto voisi olla metaforinen?

Konkreettisen ja kuvaannollisen suhde ei ole ongelmaton. Yleisin niiden väärää sekoittumista koskeva ilmaisu on ”metaforinen harha“. Tällöin on kyse harhasta, jossa metaforinen mielikuva tulee hallitsevaksi ja muuttuu todentuntuiseksi uskomukseksi. Esimerkiksi puhe ”viruksista jotka saastuttavat tietokoneen“ on mielikuvien tasolla vaikuttava metaforinen harha. Mutta kyseessä on harha, joka metaforana on fraasimainen ja kuollut, siitä on tullut itsestäänselvyys; virus tietokoneessa ei ole enää kuvaannollista puhetta vaan faktaa. Mutta elävään metaforaan liittyy aina fiktiivinen ’ikään kuin’, joka vain osoittaa yhteyden ja kaltaisuuden eikä liitä siihen pysyvän totuuden ’on sama kuin’ -väitettä.

Kuvaannollisen ja konkreettisen vastakohtaisuudesta johtuen metaforista mielikuvitusta on kritisoitu siitä, että se kadottaa konkreettisen todellisuuden. Bertolt Brecht piti metaforisuutta yhteiskunnallisen ylärakenteen illuusiona. Konkreettista kieltä käytettiin hänen mukaansa köyhien

parissa: silloin kun elämä on suoraan materiaalisten ehtojen alaista, silloin myös ajattelu ja kieli olisivat hänen mukaansa konkreettisia.¹ Brecht ajatteli metaforaa kapeasti vain kielikuvana, koska ajatus metaforasta valtaapitävien ornamenttina sopii hyvin hänen kritiikkinsä kohteeksi. Mutta metaforisuus laajasti ymmärrettynä ei kuulu vain yläluokan kieleen; kansanomaisessa karnevaalissa metaforisella puheella on keskeinen merkitys.

Seuraavassa käsittelen sitä, millä tavalla tuore ja uudella tavalla tehty havainto sisältää metaforisia piirteitä. Tuore havainto ymmärretään tässä tapahtumaksi, jossa konkreettinen seikka nähdään uudella tavalla. Se on uusi mielikuva, joka liittyy muuten tuttuun seikkaan. Kun esimerkiksi *Veloena* otsikoi erään blogitekstinsä ”Vaaleanvihreä kietaisuneule”, hän ottaa aiheekseen mahdollisimman tavanomaisen ja huomaamattoman seikan. Liittäessään tuohon neuleeseen sekä ahdistavia että lopulta vapauttavia havaintoja hän toimii metaforisesti. *Veloena* kertoo, että ulos lähtiessään hän havaitsee erään itseään häiritsevän asian, joka samalla laajentuu merkitsemään paljon enemmän:

„On selvästi vaarallista pukeutua vaaleanvihreään kietaisuneuleeseen. Kaikki uhkaa sortua. Neuleen alta pitäisi näkyä ruskean topin reunaa, mutta topin alta näkyykin rintaliivin turkoosi reuna. Nyin toppia ylöspäin kiusaantuneena. Helveti, sen olkaimet on lyhennettävä!“
Veloena, 17.01.06

Näin siis havainto – turkoosinvärisen rintaliivin pilkistävä reuna – ilmaisee paitsi pukeutumisen ongelmaa, myös romahtamisen uhkaa. Koska hän ei saa sitä poistettua, se uhkaa kaataa koko yrityksen lähteä ulos. Samalla tuo ylimääräinen tunkeilija, rintaliivin reuna, kasvaa symbolisiin mittasuhteisiin ilmaisemaan psyykkisen hajoamisen pelkoa.

Tässä postauksessaan *Veloena* kertoo tapaamastaan nuoresta äidistä ja kotiin palatessaan hän taas tarkastelee vaaleanvihreää kietaisuneuletta. Se on siskolta saatu, ja hänen omiin vaatteisiinsa verrattuna se antaa epämiellyttävän vaikutelman, siinä on sovinnaisuutta ja väärää aikuismaisuuutta: ”Näytän kiltiltä ja pehmeältä ja melkein aikuiselta. Pelottavaa. Vatsaani kouristaa.“

Veloena onnistuu viimein muuttamaan nämä ahdistavat, yllään olevaan neuleeseen liittyvät havainnot positiivisiksi. Hän löytää ”vaaleanvihreässä kietaisuneuleesta“ metaforista voimaa, joka perustuu toisaalta vihreään väriin ja toisaalta kietaitavuuteen:

¹ Esslin, Martin (1959, 93.) *Brecht, The Devils Eye*

Nostelen vielä hetken toppia onnettoman ja päätän sitten olla kiusaantumatta sen omalaatuisesta leikkauksesta. ... Neule sentään, se ei näytä kovalta eikä määräiseltä. Se on samanvärinen kuin koivut keväisin, tai lehmukset... Ajattelen sitä lämpimänä, pehmeänä unelmana, joka on vähintään yhtä todellinen kuin räntä. Hormonipurskahduksen keskellä huomaan tahtovani kutsua koko maailman tämän neuleen sisään. Ihmiset eivät kykenisi siihen, he nauraisivat, sanoisivat: ”Tuo on small-kokoa, en mahdu sinne.“ Sitten lähen taas ja on viima. (*Veloena* 17.01.06)

Tästä esimerkistä paljastuu, kuinka kirjoittajan todellisuussuhteeseen liittyvä arkinen havainto muuttuu produktiiviseksi mielikuvaksi. Konkreettisten asioiden havaitseminen ja ennen kaikkea kielellistäminen muodostavat draaman, jossa edetään romahduksesta ylpeään itsetuntoon. Näin siis metaforisessa prosessissa ahdistavat mielikuvat muuttuvat miellyttäviksi.

Samalla tämä esimerkki osoittaa, kuinka häilyvä on ero konkreettisen ja kuvaannollisen välillä. Itse asiassa suuri osa uudella ja tuoreella tavalla tehdyistä havainnoista on lähellä klassisen selkeää vertauskuvaa. Määritelmällisesti klassinen vertauskuva paljastaa kirkkaasti ja yksinkertaisesti oivaltavan näkökulman asiaan. Se, mitä tällaisessa oivalluksessa tapahtuu, on rakenteeltaan metaforinen: siinä löytyy näkökulma (*vehicle*), josta käsin kohde (*tenor*) nähdään uudella tavalla. Tuore havainto on siis oivallukseen perustuva tapahtuma, modernissa proosassa se toteuttaa samaa funktiota kuin klassinen vertaus aikoinaan. Tuore havainto on metaforinen, vaikka se onkin varsin kaukana sattumaa hyödyntävästä metaforasta, jossa yhteyden löytäminen jää lukijan assosiaatiokyvyn varaan. Havainnon metaforisuudessa ei ole kysymys ymmärrettävyyden rajoille menemisestä, ei realismin rikkomisesta eikä klassisen vertauksen tavoin kieltä uudistavasta seikasta. Tuore havainto on lähellä Aristoteleen kuvaamaa metaforaa, joka edellyttää yhteyksien näkemistä ja nimenomaan havainnon ja kielen tarkkaa osumaa. Tuoreessa havainnossa oivallus yhdistää havainnon ja ajatuksen, ja samalla havainto tekee siitä selkeän ja yksinkertaisen.

Ricoeur väittää, että kuvitteellisuus on keskeinen tekijä hahmottaessamme konkreettista todellisuutta. Tuoreessa havainnossa kielellä on suurempi merkitys kuin yleensä on ajateltu, sillä kuvan (*picture*) ja mielikuvan (*image*) välillä on se ero, että jälkimmäisessä kielellisyys läpäisee kuvallisen. Kuten Ricoeur sanoo, mielikuva on oivallus, jossa havainto ja merkitys liittyvät yhteen. Konkreettisiin seikkoihin kohdistuvat uudet huomiot ja oivallukset ovat keskeinen osa inhimillistä

metaforan semanttista toimintaa. Ricoeur (1991b, 123) sanoo, että metafora ”ei ole vain kuvittava lisä, vaan se osallistuu merkityksen keksimiseen”.

Tämän Ricoeurin huomion taustana on kysymys siitä, miksi vakiintuneet todellisuuden havaitsemisen tavat eivät ole tyydyttäviä. Havainnon luonteeseen liittyy pyrkimys uuden havaitsemiseen – rutinoitunut havainto ei edes ole havaitsemista. Onkin kiinnostavaa, että jonkin konkreettisen seikan huomaaminen on sanan varsinaisessa mielessä uudella tavalla näkemistä ja sellaisena metaforista. Näin siis voidaan ymmärtää, miksi Ricoeurille metaforisuus ei ole vain todellisen korvaamista kuvitellulla vaan konkreettisen löytämistä uudessa valossa. (Ricoeur 1991b, 121.) Tässä tehtävässään metaforisuus liittyy mielikuvan syntyyn ja sen myötä oivalluksen tapahtumaan. Mielikuvassa on kyse pikemminkin uudesta havaitsemisesta eikä niinkään siitä, että metafora olisi ajatuksen pukemista havainnolliseksi kuvaksi. Olisi siis erehdys ajatella, että mielikuva olisi vain havainnon lisä tai varjo.

Näin siis oivallusta ja mielikuvitusta voidaan tarkastella yksilöpsykologian sijaan kielellisen tapahtuman näkökulmasta. Ricoeur tukeutuu tässä yhteydessä Kantiin ja puhuu mielikuvan skematisoivasta luonteesta. Kant puhui kuvitteluvoimasta (*Einbildungskraft*) ja kehitteli sen pohjalta ihmistieteisiin voimakkaasti vaikuttaneen skeeman käsitteen. Siinä mielikuvitus osallistuu todellisuutta koskevien mielikuvien syntyyn, ja näin myös Kant vahvistaa ajatuksen, että mielikuvitus ei ole jyrkästi erotettavissa konkreettisista seikoista (Ricoeur 1991b, 126).

Tuoreen havainnon metaforisuutta voidaan kuitenkin epäillä ja kysyä, eikö havainto ole tietynlainen totuuden kokemus. Toisin sanoen, eikö ajatuksen ja ilmiön yhteen sattumisen kokemusta tule pitää konkreettisena eikä metaforisena kokemuksena? Vastaus tähän kysymykseen paljastaa, että tiedon ja metaforan rakenne onkin kiinnostavalla tavalla samankaltainen – molemmat perustuvat vastaavuuteen kahden eri semanttisen kentän välillä. Kun metaforassa on kyse vertaavasta rinnastuksesta, niin tiedossa on kyse täsmällisestä suhteesta kahden kontekstin välillä.

Kuinka siis tieto voidaan nähdä vastaavuutena kahden eri semanttisen kentän välillä? Tosiasia edellyttää, että se on ”paikkansa pitävä”, ja tämä täsmällisyys edellyttää verrattavuutta, joka osoittaa tiedon paikkansa pitävyyden. Esimerkiksi säätilan vertaaminen lämpömittarin numeroasteikkoon osoittaa täsmällisen tosiasian lämpötilasta. Kun filosofi ihmettelee, kuinka säästä voidaan puhua numeroin, hän itse asiassa huomaa, että kyse on metaforisesta puheesta – käytämme numeroita mutta ajatteleme konkreettista lämpötilaa. Tällainen totuus on ajattelun ja asiantilan vastaavuus

(*adaequatio intellectus ad rem*), jossa numeroasteikko on metaforinen järjestelmä, joka ilmaisee konkreettisen asiain tilan. (Gadamer 2004, 16). Heidegger on muistuttanut, että tällainen tieto on vain yksi tiedon muoto, ja sen perusta on nimenomaan *adeauqutio*, vastaavuuden systeemi, jossa kaksi kielellistämisen systeemiä sopivat täsmälleen yhteen (Heidegger 1961, 318). Tämän myötä tulee selväksi, että metaforisuus voi olla konkreettista.

Keskeinen ero metaforan ja adekvaatin tiedon välillä on se, että metaforaan riittää oivallus, kun tiede puolestaan perustuu oivalluksen testaamiseen. Metaforinen oivallus rinnastaa hetkellisesti kaksi eri tasoa, mutta ei hae niille pysyviä yhtäläisyysmerkkejä. Tieteelle tällaiset oivallukset ovat hypoteeseja, joita kokeilemalla haetaan paikkansa pitäviä vastaavuuksia ja adekvaattia tietoa. Olennaista onkin huomata, kuinka tieteelliset innovaatiot edellyttävät metaforista uteliaisuutta.

Ricoeurin mukaan oivallus on eräänlainen totuuden kokemus, mutta se on vain hetki eikä siitä tule pysyvää totuutta. Oivalluksen tapahtumassa etäisyys kahden erillisen semanttisen kentän välillä katoaa ja oivallus loistaa hetken siltana etäisten asioiden välillä. Silti oivallus ei poista tuota etäisyyttä lopullisesti, vaan se palaa jopa niin, että kyseistä oivallusta on myöhemmin vaikea edes uskoa. (Ricoeur 1991b,125)

Tutkiessaan konkreettisen ja kuvaannollisen suhdetta sekä metaforista mielikuvitusta Ricoeur tekee siis kirjoittamisen kannalta merkittävän huomion: tuoreet ja uudella tavalla tehdyt havainnot perustuvat myös metaforiseen toimintaan. Näin hän kiinnittää huomionsa siihen, mitä yleensä pidetään tuoreena konkreettisenä kuvana mutta joka itse asiassa on uusi metaforinen mielikuva. Hän ei käsittele metaforia assosiaatioiden kannalta, koska hän pyrkii osoittamaan, kuinka mielikuvitus operoi metaforisesti niin, että konkreettiset seikat voivat paljastua uudessa valossa. Tälle kehittelylle perustuen Ricoeur saattaa kiteyttää väitteensä: metafora ei ole metafysiikkaa mutta konkreettisen ja kuvaannollisen ehdoton erottaminen on.